

HAÇLI SEFERLERİ TARİHİNİN KAYNAKLARI

Güray KIRPIK*

ÖZET

Haçlı Seferleri tarihi genel olarak doğu kaynakları ve batı kaynakları olmak üzere iki kısımda ele alınır. Ortaçağın en önemli olaylarından biri olan Haçlı Seferleri ile ilgili İslam(Türk ve Arap) Latin, Doğu Roma, Ermeni ve Süryani kaynakları bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok mevcut olanlar şüphesiz sefere bizzat katılanlara aittir. İslam kaynakları da ikinci sırada gelir. Bunlardan sonra Doğu Roma, Ermeni ve Süryani kaynakları gelir. Modern araştırmacıların yaptığı çalışmalar bunları tek bir kitapta toplamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Kaynaklar, İslam, Latin, Doğu Roma, Tetkik Eserler.

THE SOURCES OF THE HISTORY OF THE CRUSADING CAMPAIGNS

ABSTRACT

Generally, the history of the crusading campaigns takes charge of in two parts and it is west and east sources. About crusades, one of the important incident of the medieval age, there are Islamic(Turk and Arab), Latin, East Roman, Armenian and Syrian sources. Certainly, among these maximum available is Latin sources which their authors were among the crusades. After they come Islamic sources and afterward come East Roman, Armenian and Syrian sources. Some modern researchers' works have all of them in one book.

Key Words: Crusades, Sources, Islam, Latin, East Roman Empire, Research Works.

* Yrd. Doc. Dr., Gazi Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi, guray@gazi.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Giriş

“*Haçlı Seferleri*” 1095 yılında Fransa’nın Clermont kasabasında toplanan Hristiyan genel konsili ile başlatılan ve tarihçiler tarafından kesin bitiş tarihi söylenemeyen konulardan biridir. Haçlı Seferlerinin sebepleri çok yönlüdür. Sonuçları da buna paralel olarak çok çeşitli olmuştur. Seferin dini, askeri, siyasi, ekonomik, muasır sebepleri vardır. Ortaçağın Haçlı Seferlerinin sonucu olarak Doğu Akdeniz’de kurulan kontluklardan en sonra düşeni 1291 yılında Memlûklularca fethedilen Akka kalesi ve limanı olmuştur. Bu zaman zarfında geçen yaklaşık ikiyüz yıl boyunca Haçlılar Doğu Akdeniz’e zaman zaman ordu şeklinde sefer yaparak gelmişler, ticaret bağlantılarını daha kalıcı hale getirmişlerdir. 1095-1291 yılları arasında toplam dokuz sefer düzenlenmiş bunlardan en büyükleri Anadolu üzerinden giden ilk üç sefer olmuştur. Dördüncüsü İstanbul’a yönelmiş, beşinci ve diğer seferler ise Doğu Akdeniz, Mısır ve Tunus kıyılarına hücum şeklinde olmuştur.

Batılı araştırmacılar “*Haçlı Seferleri Tarihi*”ni 1095-1291 yılları arası ile sınırlı tutmazlar. Haçlı seferlerini bir bütün olarak görürler. Ortaçağdan itibaren uzun bir zaman dilimini kapsayan böyle bir konu ile ilgili olarak seferlerin faili durumunda bulunanlar öncelikle yayın çalışmalarına başlayanlardır. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında ana kaynakların neşri tamamlanmış ve telif eserler üretme safhasına geçilmiştir.

Avrupa’da Haçlı Seferleri tarihi çalışmalarına ilk başlayan ve en temel kaynakları neşredenler Fransızlar olmuşlardır. Batılı tarihçiler içerisinde Haçlılar sahasıyla uğraşanlar Fransa’dan sonra Almanya, İtalya, İngiltere ve Amerikalılardır. Fransızların hazırladığı “*Recueil des Historiens des Croisades*” adlı büyük ansiklopedi Haçlı Seferleriyle ilgili doğu ve batı kaynaklarını birleştirmesi açısından başlı başına önem taşıyan bir temel Haçlı kaynağıdır.¹

¹ Bu eser bir külliyat şeklinde olup, beş seriden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; **Les Lois(Kanunlar)**, 2 Cilt, Paris 1841,1843; **Historiens Occidentaux(Batılı Tarihçiler)**, 5 Cilt, Paris 1844-1906; **Documents Arméniennes(Ermeni vesikaları)**, 2 Cilt, Paris 1869-1906; **Historiens Orientaux(Doğulu Tarihçiler)**, 5 Cilt, Paris 1872-1906; **Historiens Grecs(Doğu Romalı Tarihçiler)**, 2 Cilt, Paris 1875-1881; Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyatı”, **Bellekten**, Sayı:210, s.868; Türkiye’de Fikret Işıltan’ın Steven Runciman’dan yaptığı “*Haçlı Seferleri Tarihi*” adıyla yaptığı 3 ciltlik çeviri; Işın Demirkent’in TDV İslam Ansiklopedisi’ndeki “*Haçlılar*” maddesi ve ayrıca Demirkent’in “*Haçlı Seferleri*” adlı eseri ile “*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*”, Holt’un “*Haçlılar Çağı*” adıyla Türkçe’ye çevrilen kitabı, I. Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu ve çeşitli tarih dergilerinde Haçlılar konusunu ele alan makaleler bulunmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Haçlı seferleri tarihi hakkında bilgi veren İslam, Latin, Ermeni ve Doğu Roma kaynakları bulunmaktadır. Ayrıca Haçlılarla ilgili bilgileri Müslüman müverrihlerin ansiklopedik eserlerinde ve biyografi kitaplarında birkaç satır şeklinde bulabilmekteyiz. Kronikler şeklinde yazılmış olan İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si, İbnü'l- Kalânîsî'nin *Zeylu Tarih-i Dımaşk*'ı, *Urfalı Mateos* ve *Suryani Mihail'in Vekayinâmesi* gibi doğu kaynakları seferlere bizzat iştirak edenlere göre daha farklı bilgiler vermektedir. Türk tarihinin bir parçası olan bu olaylar silsilesine ilişkin bir Türkçe kaynağın bulunmayışı işimizi zorlaştırmaktadır. Türkçe kaynak sıkıntısının sebebi o dönemde Selçukluların içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıktır. Buna rağmen *Dânişmendnâme* ve *Saltuknâme*'deki olaylarla Haçlılar devri olaylarının benzerlik göstermesinden dolayı bu kaynakların, Haçlılarla ilgili Türkçe kaynak sayılması durumunda, ancak menkıbevi kaynaklar arasında yer alabilir.²

İslam Kaynakları

Haçlı Seferleri hakkında bilgi veren İslam kaynakları arasında en önemlisi şüphesiz İbnü'l-Kalânîsî'nin *Zeylu Tarihi Dımaşk* adlı eseridir. 1073 yılında Dımaşk'ta doğan Ebu Ya'la Hamza b. Esed et-Temimi El-Amîd İbnü'l-Kalânîsî'nin şeceresi, Temim kabilesi eşrafına dayanmaktadır. Din, hukuk ve edebiyat tahsili yapmış olan İbnü'l-Kalânîsî, Divanü'r-Resâil'de kâtip olarak çalışmış, daha sonra da Divanü'r-Resâil'in başkanı(Amîd) olmuştur. İki defa Divanü'r-Resâil başkanlığı görevine geçmiş(ikincisi 1153) olan İbnü'l-Kalânîsî görevinin verdiği imkânlarla birçok resmi evrakı görmek ve eserine almak imkânına sahip olmuştur. 18 Mart 1160 Cuma günü doksan yaşlarında ölen İbnü'l-Kalânîsî eseri Hilal b. El-Muhassin es-Sâbi'nin "*Tarihu Dımaşk*" adlı eserine bir zeyldir. XIX. yüzyıla kadar ilim âleminin tanımadığı bu eser 1908 yılında Amedroz tarafından neşredilmiştir. İbnü'l-Esîr başta olmak üzere İbnü'l-Adîm, El-Azımî, Ebu Şâme, İbn Asakir, İbn Hallikan, Makrizî ve birçok İslam tarihçisi *Zeylu Tarihi Dımaşk*'tan faydalanmıştır. *Zeyl Tarih Dımaşk*'ın Arapça ve İngilizce baskıları bugün Türkiye'de de kütüphanelerde istifade edilebilecek durumdadır.³ Ancak eserin Türkçesi mevcut değildir.

² Necati Demir, "Anonim Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destânî Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997*, İstanbul, s.195

³ İbnü'l-Kalânîsî, *Bizeyli Tarihi Dımaşk*, neşr. H.F. Amedroz, Leyden, 1908(The Damascus Chronicle of the Crusades, terc. H.A.R. Gibb, London, 1932)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İbnü'l-Kalânîsî'den sonra İbnü'l-Esîr'in genel bir tarih olarak 1231 yılına kadar olayları anlatan “*el-Kâmil fi't-Tarih*” adlı eseri, Haçlıların 1095-1120 yılları arasında Ortadoğu'daki faaliyetleri hakkında en çok bilgi veren kaynaklardandır. İbnü'l-Esîr 12 ciltten oluşan bu eserin ilk yedi cildini Ebu Ca'fer et-Taberi başta olmak üzere, İbnü'l-Kalbî, el-Müberred, el-Belâzûrî ve el-Mes'ûdî'nin eserlerinden istifade ederek yazmıştır. İbnü'l-Esîr Haçlı seferlerinin ilk yıllarıyla ilgili verdiği bilgiler çoğunlukla İbnü'l-Kalânîsî'nin *Zeylu Tarihi Dimaşk*'ına dayanmaktadır. İbnü'l-Esîr'in eseri 1851-1864 yılları arasında batıda Tornberg tarafından neşredilmiştir. İbnü'l-Kalânîsî'nin neşrinden önce İbnü'l-Esîr Haçlılar hakkında bilgi veren en muteber kaynak idi.⁴

İslam kaynakları arasında El-Azımî ve İbnü'l-Adîm'in eserleri, İbnü'l-Kalânîsî'nin verdiği bilgileri tamamlayıcı ayrıntılara yer vermektedir. Halepli bir müellif olan Muhammed b. Ali et-Tenuhî el-Azımî(d.1090-ö.1161'den sonra)'nin “*Tarihü'l-Azımî*” adıyla bilinen eseri Haçlılara ait özet bilgiler ihtiva eder. Azımî Tarihi'nin müellifin elde bulunmayan bir diğer eseri “*el-Muvassal ale'l-asli'l-Mavsil*”ın bir bölümü veya tamamı olma ihtimali bulunmaktadır.⁵ El-Azımî'nin eseri olayların kronolojisinde ve dizilişinde birçok eksiklik bulundurmasından dolayı İbnü'l-Adîm tarafından eleştirilmiştir. Kemaleddin İbnü'l-Adîm(d.1132-ö.1261)'in “*Bugyetü't-Talep fi Tarihi Halep*” adlı eserinde birçok bilgiyi El-Azımî'den aldığı bilinmektedir. Eser birçok ünlü kişinin biyografilerini ihtiva etmektedir. Haçlılarla mücadele eden Türk emir ve sultanları hakkında da bu eserde detaylı bilgi bulmak mümkündür. İbnü'l-Adîm 1237 yılında Alaeddin Keykubat'ın ölmesi üzerine II. Gıyaseddin Keykubat'ın yanına el-Melikü'n-Nâsır'ın elçisi olarak gelmiş, Eyyubilerle Selçuklular arasındaki barış anlaşmasını yenileyerek dönmüştür. “*Bugyetü't-Taleb*”in Haçlılarla ilgili bölümleri Recueil des Historiens'in Orientaux serisine alınmıştır. Buraya alınan biyografiler arasında İsmail b. Böri, Kasimüddeve Aksungur, Aksungur el-Porsukî ve Alparslan b. Rıdvan maddeleri bulunmaktadır.⁶ Eserin içindeki Haçlıları ilgilendiren başka biyografiler de Türkçe seçmeler halinde yayınlanmıştır.⁷

⁴ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, 12 Cilt, Kahire, 1884(Neşr C.J. Tornberg, , 14 Cilt, Leiden 1851-1864); Türkçe Terc.: Abdülkerim Özyayın, 12 Cilt, İstanbul, 1987

⁵ El-Azımî, **Tarih(Selçuklularla İlgili Bölümler)**, Çev.A.Sevim, TTK, Ankara, 1988

⁶ RHC, Or. III, Paris, 1884, 695-732

⁷ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-Talep fi Tarihi Halep(Seçmeler)**, Çev.:A.Sevim, Ankara, 1989

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Bir otobiyografi yazarı olan Üsâme İbn Münkız 4 Temmuz 1095'te Şeyzer'de doğmuştur. 1138 yılından itibaren Dımaşk'a yerleşen Üsâme, Emir Muinüddin Unar'ın hizmetinde savaflara katılmıştır. Mısır'da Fatimî saray erkânı çevresinde de bulunan Üsâme edebiyat, şiir ve av merakı olan bir ilim adamı idi. Haçlılarla ilgili olan “*Kitabu'l-İtibar*” adlı eserinde onların yaşayışları, giyim kuşam ve inançları hakkında bilgiler vermektedir. Haçlılarla dostluklar da kurmuş olan Üsâme, Doğu Akdeniz'e yeni gelen Haçlıların zamanla Müslümanlara alıştıklarını söylemektedir. Üsâme Kudüs'e Muinüddin Unarla birlikte gitmiş, burada Kral Fulk ile görüşmüştür. Dönemin Müslüman ve Haçlı sosyal hayatını ilgilendiren eseri, devlet yönetimi ile ilgili bilgiler de vermektedir. Üsâme 16 Kasım 1188 Pazartesi günü ölmüştür.⁸

Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in “*Er-Rihle*”si Haçlıların sosyal hayatları ve Müslümanlarla kültürel münasebetleri konusu ile ilgili bilgiler vermesi bakımından önem taşımaktadır. İbn Cübeyr 1144 yılında İspanya(İşbiliye)'nin Valencia(Hatib) şehrinde dünyaya gelmiş, üç defa hac yolculuğu yapmış, bunlardan üçüncüsünde Mekke'ye ulaşmadan İskenderiye'de ölmüştür(1217). İbn Cübeyr bir süre Muvahhidlerden bir emirin sır katipliğini yapmış, sonra Granada valisinin yanında katip olarak çalışmıştır. 1 Şubat 1183 yılında Granada'dan gemiyle yola çıkan İbn Cübeyr'in yol arkadaşı hekim Ebu Cafer Ahmet el-Kuday'dır. İbn Cübeyr seyahatnamesini Haçlıların zayıfladığı bir dönemde yazmış olmasına rağmen, Haçlılarla ilgili başka kaynaklarda bulunmayan bazı alışkanlık ve olaylara dikkat çekmesi bizim konumuz açısından O'nun eserinin önemini artırmaktadır. İbn Cübeyr her ne kadar sonraki dönemlerde Haçlıları görerek değerlendirmişse de bunlar içerisinde geçmişe dönük bilgiler bulabilmekteyiz.⁹

İran edebiyatının XI. yüzyılda yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Nasır-ı Hüsrev(1003-1077)'in 1046 yılında başlayan Filistin ve Mısır seyahati Haçlıların Ortadoğu'ya gelişlerinden önce bölgenin durumunu önemli şehirleri tasvir etmesi bakımından önem taşımaktadır. Hamdullah Müstevfi-i Kazvinî “*Tarih-i Güzîde*” adlı eserinde O'nun kudretli bir şair ve Şii din adamı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

⁸ Üsâme İbn Münkız, *Kitabu'l-İtibar(İbretler Kitabı)*, Çev. Y.Z.Cömert, İstanbul, 1992

⁹ İbn Cübeyr, *Rihle*, Beyrut, 1964(Türkçe terc. İ. Güler, İstanbul, 2003)

¹⁰ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Çev.A.Terzi, İstanbul, 1994; Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzîde*, Tahran, 1364

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si, Makrîzî'nin *İttiazu'l-Hunefa*'sı, İbn Tengribirdî'nin *Nucûmu'z-Zâhire*'si, Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'sâ*'sı, Ez-Zehebî'nin *Iber*'i, İbnü'l-Cevzî'nin *El-Muntazam*'ı ve İbnü'l-Verdî'nin *Tarih*'i, Haçlılarla ilgili faydalanabileceğimiz çeşitli bilgileri daha önceki kaynakları takiben vermektedirler.¹¹

Latin Kaynakları

Papa II. Urban'ın yaptığı çağrıya birçok piskopos ve papaz Haçlı seferlerine Clermont konsilinden itibaren katılmış, gördüklerini duyduklarını kroniklerinde kaydetmişlerdir. Bunlardan *R.H.C.(Recueil Des Historiens Croisais)* külliyyatı içerisinde bulunan Fulcherius Carnotensis'in vekayinamesi "*Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantum*" adını taşımakta olup, Fulcherius bu eserini üç kitap halinde yazmıştır. Birincisini 1101, ikincisini 1106 ve üçüncüsünü 1124-1127 yılları arasında tamamlamıştır. Birinci kitap Clermont konsili ile başlamakta 12 Ağustos 1099 Askalan savaşı ile bitmektedir. İkinci kitap 1100-1118 yılları arasındaki olaylarla I. Baudouin de Boulogne'un faaliyetlerini, üçüncü kitap ise 1118-1127 yılları arasında II. Baudouin de Bourg'un faaliyetlerini anlatmaktadır. Fulcherius bir Haçlı papaz olarak Baudouin'in yanında bulunmasından dolayı birçok olaya şahit olmuştur. Olayları değerlendirirken tarafgirliğini açıkça belli etmekte, ancak bazı olaylarda Haçlıların yaptıklarını savunmakta güçlük çektiği sözlerinden hissedilebilmektedir. Fulcherius birçok olayı ayrıntılı bir şekilde anlatmakta, çoğu yerde diğer Latin kaynaklarından daha isabetli bilgiler vermektedir. O'nun bu özelliği Haçlı kaynakları içerisinde en önemli kaynak haline gelmesini sağlamıştır. Türkiye'de Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde Fulcherius'un *Recueil*'deki nüshası ve İngilizce tercümeleri bulunmaktadır. Ancak Fulcherius'un birinci kitabı yüksek lisans tezi olarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹²

¹¹ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, Çev.M.Keskin, İstanbul, 1995; Takıyüddin Ahmed bin Ali El-Makrîzî, *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatımiyyin El-Hulefâ*, Kahire, 1996; İbn Tengribirdî, *En-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire, 1935; İbnü'l-Verdî, *Tarih*, Necef, 1969; Cemaleddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman bin Ali El-Cevzî, *El-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Umem*, Yay.Süheyl Zekkâr, Kahire, 1995; Ahmed b. Ali El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*, Mısır, 1987

¹² Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Hierosolimitana Peregrinantum(1095-1126)*, RHC, Occ., III, 360-485, terc. August C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921 ve ed. E. Peters, *The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Philadelphia, 1971; Türkçe Terc. A. Can, *Fulcheris Carnotensis'in Haçlı*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Bir başka Latin kaynak Albertus Aquensis(Albert d'Aix)'in "*Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*" adlı eseri Fulcherius'tan sonra en önemli vekayiname özelliğini taşımaktadır. Ancak Albertus birçok olayı müşahade edemeden yazmış olup, Haçlıların 1095'teki başlangıcından 1120 yılına kadarki faaliyetlerini sonradan Almanya'da 1120-1158 yılları arasında yazmıştır.¹³

Willermus Tyrensis "*Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*" adlı eserini yazarken Fulcherius ve Albertus'u takip etmiştir. Haçlıların Kudüs'e gelmelerine kadar geçen olayları Albertus'tan, 1127 yılına kadar olan olayları da Fulcherius'tan faydalanarak yazmıştır. Willermus Kudüs kralı I. Amaury(1163-1174) ve yerine geçen oğlu IV. Baudouin zamanlarında Sûr şehri başpiskoposu idi. Doğuda yıllarca kalmış bir piskopos olarak Arapça'yı iyi bilmekteydi. Bundan dolayı O'nun doğulu tarihçilerin eserlerini de görmüş olma ihtimali bulunmaktadır. Haçlıların ele geçirdikleri yerlerde birçok kütüphaneyi papazlara emanet ettikleri bilinmektedir. Willermus da bu şekilde bazı eserlerden istifade etmiş olmalıdır. Bunun yanısıra diğer kaynaklarda olmayan bazı bilgiler Willermus'ta yer almaktadır. Willermus'un eserinin Türkiye ile ilgili olayları da içine alan kısımlarından bazıları İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Ancak 1095-1184 yılları arasındaki olayları ele alan geniş "*Historia Rerum*" Latin kaynakları arasında en uzunlarında biridir. Willermus'un eserini bitirdikten bir yıl sonra ölmüştür(1185). Son yıllarında Selahaddin'in faaliyetlerini görerek Filistin'de Haçlıların işlerinin daha da kötüleşeceğini anlamış olduğu eserindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.¹⁴

Latin kaynaklar arasında Raymond d'Aguiliers(Raymond d'Agiles) 'ın "*Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem*" adlı eseri İznik'in ve Antakya'nın işgali, Filistin'de Haçlılar ve Kudüs'ün

Vekayinamesi'nin Türkiye ile İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi, İstanbul, 1998

¹³ Albertus Aquensis, **Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae**, RHC Occ., IV, 265-713, terc. H. Hefele, Albert Von Aachen, Geschichte des ersten Kreuzzuges, 2 Cilt, Jena 1923, ed. E.Peters, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials, Philadelphia, 1971; August C. Krey, **The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants**, Princeton, 1921

¹⁴ Willermus Tyrensis, **Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum**, RHC, Occ., III, s.1 vd., İng. Terc. August C. Krey, A History of Deeds Done Beyond the Sea, 2 Cilt, New York, 1941, Alm.Terc. E.R. Kausler, Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem, Stuttgart 1844; Türkçe Terc. Ebru Altan, XI. ve XII. Kitaplar(Y.L.Tezi), İstanbul 1995; terc. Ergin Ayan, XVI, XVII ve XVIII. Kitapların Tercümesi(Y.L.Tezi), İstanbul, 1994

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

alınmasını detaylı veren kaynaklardan biridir. O, Raymond de Saint Gilles'in ordusuna katılmış bir papazdı. Raymond'un eserinin RHC, Occ, III'teki nüshası ve Edward Peters'teki İngilizcesinden istifade edilebilir.¹⁵

Bundan başka Bohemond'un yanındaki papazlardan birinin yazdığı anonim(yazarı bilinmeyen) "*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitorum*" adlı eser 1095-1099 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. Bu eser 1100 veya 1101 yılında yazılmış olmalıdır. Eserde Haçlıların İstanbul'a varışı, İznik'i kuşatmaları, Dorilium Savaşı, Antakya savaşı, Kudüs'ün alınması ve Askalan Savaşı konuları anlatılmıştır.¹⁶

Ekkehard de Aura, Petri Tudebodi, Guibert de Nogent diğer önemli Haçlı vekayinamelerinin yazarlarıdır. Ancak bunlar anonim Gesta, Fulcherius, Albertus, Raymond ve Willermus'un seviyesine ulaşamamışlardır. Bunlardan başka Antakya kontluğu tarihine ağırlık veren Norman kronikçi Ordericus Vitalis'in 1138 öncesine kadar Suriye'deki olayları anlatan "*Historia ecclesiastica*" adlı eseri bazı yönleriyle ve özellikle Venedik-Doğu Roma-Norman ilişkileri bakımından önemlidir.¹⁷

Doğu Roma Kaynakları

Haçlı seferleri hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri de Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnena'nın yazdığı "*Alexiad*" adlı vekayinamedir. Eser İmparator Aleksios'un biyografisi mahiyetinde olup, 1118'e kadar olan olayları anlatmaktadır. Bir vekayiname yazarı olmasına karşın olayların tarihlerinde büyük karışıklıklar yapan Anna, başkente yakın olayları en iyi anlatan tarihçidir. Haçlı seferlerinin sebepleri, Doğu Roma-Haçlı münasebetleri, Haçlıların İstanbul'daki halleri, Türklerle Haçlıların ilk karşılaşmaları "*Alexiad*"ın detaylı olarak yer verdiği konulardır. Ayrıca eser Balkan Türkleri tarihi ve denizcilik tarihi bakımından da

¹⁵ Raymond d'Aguiliers, **Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem**, RHC Occ., III, terc. August C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, Princeton, 1921, ed. E.Peters, Fulcher of Chartres and Other Source Materials, Philadelphia, 1971

¹⁶ **Gesta Francorum**, RHC Occ, III, Fransızca terc. L. Brehier, **Histoire anonyme de la Première Croisade**, Paris 1924; Kısmen Türkçe terc. D.Gürel, *Birinci Haçlı Seferinin Yazarı Belirsiz Tarihinden: 1097-1099*, 1985, Cilt:3, s.388-390; John France, "The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade", *From Clermont to Jerusalem The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, Turnhout, 1998

¹⁷ Zoé Oldenbourg, **The Crusades**, London, 1988, p.630-632

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

önem taşımaktadır ve Türkçe'ye “*Alexiad Malazgirt'in Sonrası*” adı altında çevrilmiştir.¹⁸

Doğu Roma kaynakları arasında Niketas'ın *Historia'sı*, İoannes Kinnamos'un *Historia'sı* ve Mikhail Psellos'un *Khronographia'sı* da ayrıca belirtilebilir.¹⁹

Ermeni Kaynakları

Haçlılar hakkında bilgi veren kaynaklardan biri de Ermeni baş rahip Urfalı Mateos'un “*Vekayiname*”sidir. Mateos XII. yüzyılın başlarında Urfa'daki manastırlardan birinde görev yapmaktaydı. Urfa Haçlı Kontluğu-Büyük Selçuklu ilişkileri, Türk-Haçlı ve Ermeni-Haçlı ilişkileri konularında birçok bilgi Mateos'un eserinde bulunmaktadır. Mateos'un kroniği 952-1136 yılları arasını kapsamaktadır. Eser Hrant Adreasyan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²⁰

Süryâni Kaynakları

Adı bilinmeyen bir Süryâni din adamı tarafından XIII. yüzyılda yazılan anonim kronik Haçlı seferlerinin Ortadoğu'daki faaliyetleri hakkında en geniş bilgileri veren kaynaklardan biridir. A. S. Tritton tarafından İngilizceye çevrilen eser, H.A.R. Gibb tarafından notlandırılarak yayınlanmıştır.²¹

İkinci bir Süryâni kaynağımız Bar Hebraeus olarak da bilinen Gregory Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî'nin(ölm.1286) *Vekayinamesidir*. Arapça, Süryânice, İngilizce ve muhtelif dillerde yayınlanan bu eser, Haçlı tarihiyle ilgili bilgiler ihtiva eder. Ancak Urfalı Mateos'a göre daha yüzeysel bilgiler ihtiva eden bu kitap Süryâni Mihail'in eserlerinden faydalanılarak yazılmıştır.²²

¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, neşr ve terc. B. Leib, anne Comnène, *Alexiade, Règne de l'emrereur Alexis I Commené(1081-1118)*, 3 Cilt, Paris, 1937-1945(Türkçe terc. Bilge Umar, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul, 1996)

¹⁹ Niketas Khoniates, *Historia(İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995; İoannes Kinnamos, *Historia(1118-1176)*, terc. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001; Mikhail Psellos, *Khronographia*, terc. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992

²⁰ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, Çev. Hrant D. Adreasyan, Notlar, Edouard Dulaure, M. Halil Yinanç, Ankara, 2000

²¹ A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, “The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicler” *JRAS*, I. Kısım, 63-101, 2. Kısım 273-305

²² Bar Hebraeus, *Chronography*, neşr. İng. Terc. E.A.W. Budge, *Chronography by Abu'l-Faraj*, 2 Cilt, Oxford, 1932; *Gregory Abu'l-Ferec Tarihi*,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Araştırma Eserler

Haçlı Seferleri üzerine tetkik çalışmalara gelince, bunlar altı kategoride ele alınabilir:

Alman ekolü; daha çok dini açıdan bakmıştır. Temsilcileri Runciman, Wilken, Sybel, Rötricht, Hagenmeyer, H. E. Mayer, ve Waas'tır. Bu eserlerden Runciman ve Mayer'in çalışmalarının Türkçesi bulunmaktadır. Diğerlerinin ise Almanca ve İngilizce nüshalarını kütüphanelerimizde bulmak mümkündür.

Fransız ekolü; Şövalyelik ruhunun etkisini daha fazla dile getirmişlerdir. Temsilcileri Michaud, Riant, Chalandon, Brehier, Claude Cahen ve Grousset'tir. Bu kaynakların Fransızcaları ve İngilizcelerinden istifade edilebilir. Ayrıca "*Collection des Memoires A'L'Histoire De France*" Haçlı Seferleri ile ilgili önemli bir ansiklopedi olarak birçok ana kaynağı ve özellikle son dönem Haçlı Seferleri ilgili bilgileri günümüze ulaştırır.²³

İngiliz ekolü; Jonathan Riley-Smith, David Nicolle, Terry Jones, Alan Ereira, Elizabeth Hallam ve R.C. Smail Doğu Roma yanlısı bir tavırla Grek kültürünü savunur görünmektedir.

Amerika ekolü; **Amerikalı D. C. Munro, Kenneth Setton, Auguste C. Krey ve öğrencilerinin çalışmaları diğer ekollere göre daha çaplı ve tutarlı görünmektedir. Fakat bu ekol ve yazarların hemen tamamı Haçlı Seferlerinin nedeni olarak dini etkiyi ve Papalığı gösterirler.**²⁴

Arap araştırmacılar; Arap Haçlı tarihi çalışan araştırmacılar içinde en önemlisi şüphesiz Said Abdulfettah Âşûr'dur. O'nun "*El-Hareketü's-Salibiyye*" ve "*Avruba el-Usûru'l-Vusta*" adlı eserleri bu alanda İslam dünyasında en önemli eserlerdendir. Bunun yanısıra Araplar arasında başka telif ve tercüme Haçlı seferleri tarihleri bulunmaktadır. Kasım Abduh Kasım'ın "*Mahiyetu'l-Hurûbu's-Salibiyye*", Muhammed El-Arûsî El-Matvî'nin "*El-Hurûbu's-Salibiyye*" adlı telif eserleri Anadolu üzerinden giden Haçlı seferlerine ağırlık vermezler. Kuzey Afrika, Mısır ve Filistin yöresine gelen Haçlı seferleri Arapların daha çok yoğunlaştığı Haçlı Seferleri konularını oluşturmaktadır. Mahmud Abdullah Yakub'un Harold Lamb'dan

İng. E.A.W. Budge tercümesinden Türkçe'ye Çev. Ö.Rıza Doğrul, 2 Cilt, TTK, Ankara, 1945

²³ *Collection des Memoires A'L'Histoire De France* Cilt: 29, Guizot-Briere, Paris 1823

²⁴ Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri" **İEF Tarih Dergisi**(Sayı 35'ten Ayrı Basım), İstanbul, 1994, Sayı: 35, s.65-66

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

çevirdiği “*Şu’letu’l-İslam Kıssatu’l-Hurûbu’s-Salibiyye*” adlı eser de Selahaddin Eyyûbî’den itibaren Haçlılar konusunu ele almıştır.²⁵

Türk Araştırmacılar; Türklerin Haçlı seferlerine bakışının Arap, İngiliz, Alman, Fransız ve Amerikan ekollerinden farklı olduğu kanaatindeyiz. Batının en objektif eserleri bile İncil’den alıntılarla doludur ve Haçlıların savaşlarını anlatan Hristiyan tarihçilerin misyonerlik duygularının kabardığı hissedilmektedir. Buna karşılık Türk tarihçiler bu konuda oldukça tutarlı ve objektif yaklaşımları ile oryantalistlere cevap vermektedir. Bunlar arasında en önemlisi şüphesiz telif eserler ortaya koymuş olan Işın Demirkent ile O’nun hocası Fikret Işıltan’dır.²⁶ Haçlı Seferleri araştırmacılığında Demirkent’in birçok dergi ve bilimsel toplantıdaki incelemeleri Türk araştırmacılara rehberlik eder mahiyettedir.²⁷

Sonuç

Haçlı Seferleri gibi politize edilebilen konular bilim adamlarının ne kadar subjektif bir tutumla meseleye yaklaşabildiklerini ve bu hengamede konunun bir sis bulutu ardında kalarak zaten mitolojik unsurlarla, çelişkili rivayetlerle dolu olan kaynakça içeriğinin daha da giriftleştğini göstermektedir. Burada araştırmacılar için Gibbon’un yaptığı gibi olayı bir doğu-batı mücadelesi kesiti olarak görmek gerçekçi bir seçimdir. Fakat aşırı romantik davranarak, Bohemond’u evliya ilan etmek pek realist bir yaklaşım değildir. Yine olayı sadece bir hac ziyareti olarak görmek ve İslâmiyet’teki hac ibadeti ile kıyaslamak da tasnîfî bir hataya yol açar.

Haçlı tarihi üzerine araştırma yapan oryantalistlerin çoğu genelde olayı kendi kültür ve toplum yapılarına göre değerlendirmiş olduklarından subjektif yaklaşımlara temayül ettikleri ve ilmîliği zedeleyici fikirler beyan ettikleri görülmektedir. J. J. Saunders’in Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili bazı değerlendirmeleri bu kapsamda

²⁵ Said Abdulfettah Âşûr, **El-Hareketü’s-Salibiyye**, Kahire, 1963; Said Abdulfettah Âşûr, **Avrupa el-Usûru’l-Vusta**, Kahire, 1994; Kasım Abduh Kasım, **Mahiyetu’l-Hurûbu’s-Salibiyye**, Kuveyt, Mayıs 1990; Muhammed El-Arûsî El-Matvî, **El-Hurûbu’s-Salibiyye fi’l-Maşrik ve’l-Magrib**, Tunus, 1954; Harold Lamb, **Şu’letu’l-İslam Kıssatu’l-Hurubu’s-Salibiyye**, Çev.: Mahmud Abdullah Yakup, Bağdat, 1967

²⁶ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İstanbul, İstanbul, 1997; I. Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu I-II**, TTK, Ankara, 1994; Fikret Işıltan, **Haçlı Seferleri Tarihi, I-II-III** (Runciman’dan Çeviri), TTK, Ankara, 1992

²⁷ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, İstanbul, 2007

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ele alınabilir.²⁸ Özellikle batılı tarihçiler bu konuda Haçlı savaşlarının haklılığını anlatıp durmaktadırlar. Haçlıların karmaşık yapıları ve çeşitli ülkelerden değişik zaman aralıklarıyla sefere çıkmış olmaları mitolojik rivayetlerin dizilmesine sebep olmaktadır.²⁹ “*Tarih, bir çöplüktür, dileyen kendine oradan bir şeyler bulur*” özdeyişinin alakalı olduğu konulardan biri Türk-Haçlı savaşlarıdır.

Muasır doğu ve batı kaynaklarının hiçbirinde “*haçlı savaşı*” ve “*haçlı seferi*” sözcüklerine rastlanmamaktadır. İslam tarihçileri Haçlılardan ya “*kafirler*” yada “*Franklar*” diye söz ederler.³⁰ Osmanlı Türkçesiyle “*efrenc*” ve “*ifrenca*” diye adlandırılmışlardır.³¹ Kısacası “*Haçlı Seferleri*” kavramı tarihçilerin sonradan onlara verdikleri bir adlandırmadır. Her ne kadar Papa II. Urban bunu bir hac yolculuğu saymışsa da durum değişmez.³²

1945’ten itibaren Arap tarih yazarları “*Haçlılar*” konusuna yönelmişlerdir. Bunda temel etken de XI. yüzyıldaki ilk Haçlılarla günümüzde Doğu Akdeniz’deki durum arasında görülen bazı koşutluklardır.³³ Henry Nivet de bu görüştedir.³⁴ Avrupa’da birçok ülkede ana tarih dersi olarak okutulan “*Haçlı Seferleri Tarihi*” adeta bir geleneğin, doğu İslam alemine ve kutsal ülkeye hakim olma arzusunun, sönmesine engel olmak için verilmektedir. Dikkati çeken bir nokta da son yıllarda Türkiye’nin de içinde bulunduğu doğu ülkelerinin toplumsal bilinçaltılarında yatmakta olan Batı’nın teknolojik baskısı altında bulunma duygusunun, bir Haçlı savaşının değişik boyutlarda var oluşunun buralardaki ilmi çalışmalara da etkisi olmuştur. Mısırlı tarihçi Abdulfettah Sâid Âşûr da adeta Runciman’a bir reddiye yazmıştır. Böylece Runciman’ın “*Kutsal Ülke*” dediği yerin aslında Müslümanlar için de önemli olduğunu ve siyasi olarak da ehemmiyet taşıdığını vurgulamıştır.³⁵

²⁸ J.J. Saunders, *Aspects of The Crusades*, University of Canterbury, Edinburg, 1962

²⁹ Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol.VI, London, 1866 ve London, 1783; Elizabeth Hallam, *The Chronicles of the Crusades*, Guild Publishing, London, 1989; Joseph François Michaud, *History of the Crusades*, London, 1852

³⁰ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Terc:Alaeddin Şenel, İstanbul, 1999, s.28

³¹ Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev: M. Ali Kılıçbay, Telos Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1998, s.9

³² Demirkent, a.g.m., *İEF Tarih Dergisi*, Sayı:35, s.73

³³ Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, s.29

³⁴ Henry Nivet, *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*, Çev: Ragıp Rıfki, İstanbul, (Tarihsiz), s. 141.

³⁵ Said Abdü'l-Fettah Aşûr, *El-Hareketü's-Salibiyye*, 2 Cilt, 7. Baskı, Kahire, 1997; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 Cilt, Çev:Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1998

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Haçlı Seferleri tarihi üzerine Türkiye’de yeni tetkik çalışmaların devam ettiği söylenebilir. Bu noktada halihazırda Türk araştırmacıların olaya bakışı objektif Türk tarihçiliği ve belgelere dayalı tarih yazımı için bir örneklik teşkil etme yolundadır.

KAYNAKÇA

- Abu’l-Faraj Bar Hebraeus, **Chronography**, neşr. İng. Terc. E.A.W. Budge, Chronography by Abu’l-Faraj, 2 Cilt, Oxford, 1932
- Ahmed b. Ali El-Kalkaşandî, **Subhu’l-A’sâ fi Sinâati’l-İnşâ**, Mısır, 1987
- Albertus Aquensis, **Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae**, RHC, Occ., IV, 265-713, terc. H. Hefele, Albert Von Aachen, Geschichte des ersten Kreuzzuges, 2 Cilt, Jena 1923, ed. E.Peters, **The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials**, Philadelphia, 1971; August C. Krey, **The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants**, Princeton, 1921
- Anna Komnena, **Alexiad**, neşr ve terc. B. Leib, anne Comnène, Alexiade, Règne de l’emrereur Alexis I Commené(1081-1118), 3 Cilt, Paris, 1937-1945(Türkçe terc. Bilge Umar, Alexiad, Malazgirt’in Sonrası, İstanbul, 1996)
- AŞÛR, Said Abdü’l-Fettah, **El-Hareketü’s-Salibiyye**, 2 Cilt, 7. Baskı, Kahire, 1963
- AŞÛR, Said Abdü’l-Fettah, **Avrupa el-Usûru’l-Vusta**, 2 Cilt, 7. Baskı, Kahire, 1994
- Cemaleddin Ebi’l-Ferec Abdurrahman bin Ali El-Cevzî, **El-Muntazam fi Tarihi’l-Müluk ve’l-Umem**, Yay.Süheyl Zekkâr, Kahire, 1995
- Collection des Memoires A’L’Histoire De France** Cilt: 29, Guizot-Briere, Paris 1823
- CONNERTON, Paul, **Toplumlar Nasıl anımsar?**, Terc:Alaeddin Şenel, İstanbul, 1999
- DEMİR, Necati, “Anonim Anadolu’da Teşekkül Etmiş Destânî Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri”, **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu**, 23-25 Haziran 1997, İstanbul

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- DEMİR KENT, Işın, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri” **İEF Tarih Dergisi**(Sayı 35’ten Ayrı Basım), İstanbul, 1994, Sayı: 35
- DEMİR KENT, Işın, “Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı”, **Belleten**, Sayı:210
- DEMİR KENT, Işın, “*Haçlılar*” **TDV İslam Ansiklopedisi**.
- DEMİR KENT, Işın, **Haçlı Seferleri**, İstanbul, 1997
- DEMİR KENT, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu I-II**, TTK, Ankara, 1994
- DEMİR KENT, Işın **Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, İstanbul, 2007
- Documents Arméniennes (Ermeni vesikaları)**, 2 Cilt, Paris 1869-1906
- El-Azımî, **Tarih(Selçuklularla İlgili Bölümler)**, Çev.A.Sevim, TTK, Ankara, 1988
- Elizabeth Hallam, **The Cronicles of the Crusades**, Guild Publishing, London, 1989;
- Fulcherius Carnotensis, **Gesta Francorum Hierosolimitana Peregrinantum(1095-1126)**, RHC, Occ., III, 360-485, terc. August C. Krey, The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants, Princeton, 1921 ve ed. E. Peters, The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials, Philadelphia, 1971; Türkçe Terc. A. Can, Fulcheris Carnotensis’in Haçlı Vekaynamesinin Türkiye ile İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi, İstanbul, 1998
- Gesta Francorum, RHC, Occ, III, Fransızca terc. L. Brehier, **Histoire anonyme de la Premiere Croisade**, Paris 1924; Kısmen Türkçe terc. D.Gürel, Birinci Haçlı Seferinin Yazarı Belirsiz Tarihinden: 1097-1099, 1985, Cilt:3
- GIBBON, Edward, **The His tory of the Decline and Fall of the Roman Empire**, Vol.VI, London, 1866 ve London, 1783
- Gregory Abu’l-Ferec Tarihi**, İng. E.A.W. Budge tercümesinden Türkçe’ye Çev. Ö.Rıza Doğrul, 2 Cilt, TTK, Ankara, 1945
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, **Tarih-i Güzide**, Tahran, 1364
- Historiens Grecs(Doğu Romalı Tarihçiler)**, 2 Cilt, Paris 1875-1881
- Historiens Occidentaux(Batılı Tarihçiler)**, 5 Cilt, Paris 1844-1906

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- Historiens Orientaux(Doğulu Tarihçiler)**, 5 Cilt, Paris 1872-1906
- IŞILTAN, Fikret, **Haçlı Seferleri Tarihi, I-II-III** (Runciman'dan Çeviri), TTK, Ankara, 1992
- İbn Cübeyr, **Rihle**, Beyrut, 1964(Türkçe terc. İ. Güler, İstanbul, 2003)
- İbn Kesîr, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, XII, Çev.M.Keskin, İstanbul, 1995
- İbn Tengribirdî, **En-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire**, Kahire, 1935
- İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-Talep fi Tarihi Halep**(Seçmeler), Çev.:A.Sevim, Ankara, 1989
- İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, 12 Cilt, Kahire, 1884(Neşr C.J. Tornberg, , 14 Cilt, Leiden 1851-1864); Türkçe Terc.: Abdulkerim Özeydin, 12 Cilt, İstanbul, 1987
- İbnü'l-Kalânîsî, **Bizeyli Tarihi Dımaşk**, neşr, H.F. Amedroz, Leyden, 1908(The Damascus Chronicle of the Crusades, terc. H.A.R. Gibb, London, 1932)
- İbnü'l-Verdî, **Tarih**, Necef, 1969
- İoannes Kinnamos, **Historia(1118-1176)**, terc. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001
- John France, "The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade", **From Clermont to Jerusalem The Crusades and Crusader Societies**, 1095-1500, Turnhout, 1998
- KASIM, Kasım Abduh, **Mahiyetu'l-Hurûbu's-Salibiyye**, Kuveyt, Mayıs 1990
- LAMB, Harold, **Şu'letu'l-İslam Kıssatu'l-Hurubu's-Salibiyye**, Çev.: Mahmud Abdullah Yakup, Bağdat, 1967
- Les Lois(Kanunlar)**, 2 Cilt, Paris 1841,1843
- MAALOUF, Amin, **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, Çev: M. Ali Kılıçbay, Telos Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul,1998
- Michaud, Joseph François, **History of the Crusades**, London,1852
- Mikhail Psellos, **Khronographia**, terc. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992
- Muhammed El-Arûsî El-Matvî, **El-Hurûbu's-Salibiyye fi'l-Maşrık ve'l-Magrib**, Tunus, 1954
- Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Çev.A.Terzi, İstanbul, 1994
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- Niketas Khoniates, **Historia(İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995
- NİVET, Hanry, **Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi**, Çev: Ragıp Rıfkı, İstanbul, (Tarihsiz)
- OLDENBOURG, Zoé, **The Crusades**, London, 1988
- Raymond d'Aguiliers, **Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem**, RHC, Occ., III, terc. August C. Krey, The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants, Princeton, 1921, ed. E.Peters, Fulcher of Chartres and Other Source Materials, Philadelphia, 1971
- RUNCİMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi, 3 Cilt**, Çev:Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1998
- SANDERS, J. J., **Aspects of The Crusades**, University of Canterbury, Edinburg, 1962
- Takıyüddin Ahmed bin Ali El-Makrîzî, **İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fatmiyyîn El-Hulefâ**, Kahire, 1996
- TRITTON, A.S.; H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicler" **JRAS**, I. Kısım, 63-101, 2. Kısım 273-305
- Urfalı Mateos Vekayinamesi**, Çev. Hrant D. Adreasyan, Notlar, Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç, Ankara, 2000
- Üsâme İbn Münkız, **Kitabu'l-İtibar(İbretler Kitabı)**, Çev. Y.Z.Cömert, İstanbul, 1992
- Willermus Tyrensis, **Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum**, RHC, Occ., III, s.1 vd., İng. Terc. August C. Krey, A History of Deeds Done Beyond the Sea, 2 Cilt, New York, 1941, Alm.Terc. E.R. Kausler, Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem, Stuttgart 1844; Türkçe Terc. Ebru Altan, XI. ve XII. Kitaplar(Y.L.Tezi), İstanbul 1995; terc. Ergin Ayan, XVI, XVII ve XVIII. Kitapların Tercümesi(Y.L.Tezi), İstanbul, 1994

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*